

Marcel van der Linden

Deutscher-debatten

[Ur Marcel van der Lindens *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917*, s 139-146 (Kapitel 4: From the "Great Patriotic War" to the Structural Assimilation of Eastern Europe). Översättning: Göran Källqvist.]

Långt in på 1940-talet hade diskussionen främst rört sig kring frågan om hur Sovjet hade uppstått, och hur det i marxistiska termer skulle placeras i historiens övergripande rörelse. I den mån deltagarna funderade på slutet för denna samhällsbildning, så fanns det två huvuduppfattningar: antingen skulle arbetarklassen i sinom tid göra processen kort med den stalinistiska byråkratin, eller så skulle diktaturen fortleva under lång tid och sedan gradvis göra sig själv överflödig.

Den polsk-judiske journalisten och historikern Isaac Deutscher, som fram till omkring 1940 hade varit medlem i Fjärde internationalen (under pseudonymen Josef Bren),¹ utvecklade under 1940-talet en annan syn på den byråkratiska samhällsordningens fall. Detta blev uppenbart när hans Stalinbiografi slutligen publicerades 1949. I detta storslagna verk lämnade Deutscher inga tvivel om att han ansåg en snabb utveckling mot demokrati som möjlig eller till och med trolig.² Han vidareutvecklade denna prognos i sin bok *Russia After Stalin* [Ryssland efter Stalin] från 1953, som skrevs under de första månaderna efter Stalins död. Här både försvarade och vände han upp och ner på teorin om degenererade arbetarstater. Deutscher ansåg att stalinismen – i vilken han såg både marxistiska och "halvt asiatiska" element – var en historiskt oundviklig industrialiseringsdiktatur, som i snabb takt hade skapat en ny högt utvecklad samhällsekonomisk struktur. Nu när arbetet med en påskyndad ackumulering hade fullbordats blev den politiska regimen alltmer omodern:

Stalinismen har gjort slut på sin historiska funktion. Precis som varje annan stor revolution har den ryska revolutionen skoningslöst använt tvång och våld för att skapa en ny samhällsordning och säkerställa dess överlevnad. En sedan länge etablerad regim lutar till den samhälleliga vanans makt för sin fortlevnad. En revolutionär samhällsordning skapar nya vanor med hjälp av våld. Först när dess materiella ramar har blivit stadigt fastslagna kan den lita till sin egen inneboende livskraft. Då befriar den sig själv från den terror som tidigare skyddade den.³

Enligt Deutscher utgjorde förändringarna efter Stalins död förspelet till en långtgående anpassning av den politiskt kulturella "överbyggnaden" till den nya ekonomiska "basen".

Även om Deutscher inte uteslöt möjligheten av en återgång till stalinism, så trodde han att ett sådant bakslag bara kunde bli kortlivat eftersom det var strukturellt överflödigt. Som ett andra möjligt scenario tänkte han sig upprättandet av en militärdiktatur, som kunde uppstå om den sönderfallande stalinismen ledde till kaos och sämre social disciplin. En sådan "napoleonsk" regim skulle inte röra den ekonomiska ordningen men förvandla överbyggnaden i diktatorisk riktning och mycket troligt anamma en aggressiv utrikespolitik. Men denna variant hade bara en realistisk chans att förverkligas om det tredje alternativet inte gick att bemästra. För Deutscher var detta tredje alternativ mest troligt: under ledning av Malenkov skulle reform-anhängarna genomföra en gradvis utveckling i demokratisk riktning:

¹ Sam Bornstein och Al Richardson, *The War and the International. A History of the Trotskyist Movement in Britain 1937-1949*, London: Socialist Platform 1986, s 50, not 97. Trots att han varit mot bildandet av Fjärde internationalen så hade han ändå anslutit sig till den. Se Ludger Syr , *Isaac Deutscher, Marxist, Publizist, Historiker. Sein Leben und Werk 1907-1967*, Hamburg: Junius 1974, s 56-57.

² Isaac Deutscher, [Stalin](#), på marxistarkiv.se.

³ Deutscher, [Russia After Stalin](#), på marxists.org (MIA), s 96-97. [sv.  vers. på marxistarkivet: Ryssland efter Stalinxxx –  a].

På 1930-talet förespråkade Trotskij en ”begränsad politisk revolution” mot stalinismen. Han såg det inte som ett fullt utvecklat samhällsligt uppror utan som en ”administrativ operation” som riktade sig mot den politiska polisens ledare och en liten klick som terroriserade landet. Som så ofta var Trotskij tragiskt långt före sin tid och profetisk i sin bild av framtiden, även om han inte kunde tänka sig att Stalins närmaste medarbetare skulle agera i linje med hans schema. Det Malenkovs regering genomför nu är just den ”begränsade revolution” som Trotskij föreställde sig.⁴

Deutscher upprepade denna teori om ”demokratisering uppifrån” i ett flertal sammanhang och vidhöll den ända fram till sin död.⁵

Det kan inte finnas något tvivel om att Deutschers tolkning skilde sig från Trotskijs perspektiv. Medan Trotskij bara kunde tänka sig en ”politisk revolution” som formades av *arbetarklassen* underifrån – under antagandet att ingen elit frivilligt skulle överlämna sin makt till andra – så utropade Deutscher (en del av) *byråkratin* till revolutionärt subjekt. Det är inte förvånande att denna revisionism föranledde en våldsamt kritik från de ortodoxa trotskisterna. Tidskriften *Fourth International* jämförde Deutscher med Eduard Bernstein och anklagade honom för att fantisera:

Malenkovs ”begränsade revolution” [har] än så länge förblivit en produkt av Deutschers fantasi. Bläcket hade knappt torkat i hans nya bok när den nya blodiga utrensningen startade i Sovjetunionen och Malenkovs armé besvarade de revolterande östtyska arbetarna med tanks och maskingevär och omfattande arresteringar av de strejkande.⁶

Men denna kritik hindrade inte en del trotskister från att sätta tilltro till delar av Deutschers inortodoxa teori. De flesta av dem – inklusive personer som Bert Cochran och Harry Braverman – lämnade inom kort den trotskistiska rörelsen.⁷

Deutscher orsakade också intensiva debatter utanför den trotskistiska miljön. Den franske sociologen Raymond Aron angrep honom hårt i den antikommunistiska tidningen *Preuves*. Aron avvisade Deutschers prognos och förklarade tanken på en ”gradvis demokratisering” för oduglig och ett desperat försök att rädda marxismen, socialismen och ”drömmen om 1917”. Han ansåg att det var mycket mer troligt med tillkomsten av en bonapartistisk diktatur, en framtidsutsikt som Aron välkomnade med viss optimism, eftersom militärledarna enligt hans perspektiv skulle söka närmare relationer till väst.⁸

Deutscher besvarade Aron, och i förbigående sina trotskistiska kritiker, i den vänsterkatolska tidskriften *Esprit*. I detta svar gick han på ett principiellt sätt mot alla författare, marxistiska och andra, som framställde Sovjetunionen som ett förstenat monolitiskt block. Ännu kraftfullare än i *Russia After Stalin* försvarade Deutscher sin uppfattning att stalinismen var en icke kapitalistisk industrialiseringsdiktatur som på ett våldsamt sätt hade tvingat fram utvecklingen av en socialistisk ekonomisk bas, och som så länge den inhemska och internationella situationen förblev någorlunda stabil senare skulle kunna demokratisera sig själv av egen

⁴ *Ibid*, s 164.

⁵ Exempelvis *Heretics and Renegades and Other Essays*, London: Hamish Hamilton 1955, speciellt s 113-130 och 173-228; [Den ofullbordade revolutionen 1917-1967](#) (på marxistarkiv.se).

⁶ James P Cannon, [Trotskij eller Deutscher?](#), på marxistarkiv.se, s 7. Lite senare uttrycktes också hårdare kritik av ex-trotskister som hade uttalat sig för en teori om statskapitalism eller byråkratisk kollektivism. Se Tony Cliff, [Vid vägs ände – Deutschers kapitulation till stalinismen](#) och Julius Jacobson (från Shachtmans skola), ”Isaac Deutscher: The Anatomy of an Apologist”, *New Politics*, III, 4 (1964), s 95-121. [Se även [Deutschers Stalin](#) av Max Shachtman, från *New International* nr 5 1950 – Red]

⁷ Oppositionen kring Cochran (1915-1984) började efter 1953 organisera sig självständigt, och bildade Socialist Union of America. Mellan 1954 och 1959 gav de ut en tidning, *The American Socialist*. Ett tidigt underförstått försvar av Deutscher var George Clarke, [Bert Cochran], [“Stalin’s Role – Stalinism’s Future”](#), *Fourth International*, XIV, 1 (januari-februari) 1953, s 5-13. Ett senare underförstått försvar är Harry Braverman, ”Russia and Socialism”, *The American Socialist*, I, 9 (september) 1954, s 6-8.

⁸ Raymond Aron, ”La Russie après Stalin”, *Preuves*, 32 (oktober 1953), s 5-13.

kraft. Deutscher betonade att hans analys bara gällde under vissa förutsättningar. Angående sambandet mellan industrialisering och demokratisering anmärkte han att:

Allt jag har sagt är att industrialisering har en benägenhet att öka massornas demokratiska strävanden. Dessa strävanden kan naturligtvis omintetgöras eller motverkas av andra faktorer.⁹

På samma sätt hävdade han bestämt att hans tes att behovet av stora samhällsekonomiska skillnader hade minskat i Sovjetunionen bara skulle tolkas som en tendens. *I det långa loppet* hade den privilegierade minoriteten inget intresse av att vidmakthålla de sociala motsättningarna och det politiska förtrycket. Under den påskyndade industrialiseringen hade de betydande inkomstskillnaderna (och därmed elitens privilegier) hängt ihop med behovet av starka materiella motiv och därmed "nationens allmänna intressen". Nu när den inledande samhällsliga fattigdomen hade övervunnits skulle det bli angeläget med en successiv utjämnning av inkomsterna. En sådan omfördelning skulle inte bli till elitens nackdel. Även den politiska ofriheten hade blivit till systemets nackdel (Deutscher argumenterade inte uttryckligt för denna tes) och skulle av den anledningen kunna försvinna. Om de internationella spänningarna ökade så skulle det kunna leda till att demokratiseringen hindrades. Om det hände och det också uppstod starka inre spänningar så kunde den sociala instabiliteten kunna leda till att en rysk Bonaparte kom till makten, vilket skulle väcka krigsspöket. Ty precis som Stalins terror på hemmaplan hade kombinerats med en relativt "fredlig" utrikespolitik, så kunde detta samband i händelse av en ny Bonaparte kastas om: "han skulle bli tvungen att hitta lösningar utomlands för [Sovjets] inre spänningar."¹⁰

Inom några månader hade den oberoende amerikanska socialistiska tidningen *Dissent* publicerat en något förkortad översättning av artikeln i *Esprit*,¹¹ som utlöste en diskussion som höll på i mer än ett år. Den marxistiskt inspirerade sociologen Lewis Coser, som ursprungligen kom från Tyskland, menade att industrialiseringen bara och uteslutande kunde leda till demokratisering om det fanns oberoende arbetarorganisationer som skolade den arbetande befolkningen i demokratisk medvetenhet. Det faktum att arbetarna tack vare stalinismen hade blivit bättre utbildade innebar i detta sammanhang ingenting: utbildningen ökade bara möjligheterna till indoktrinering. Deutschers argument att det gick att uppnå en mer rättvis inkomstfördelning blev också måltavla för Cosers kritik:

Om huvuddelen av varorna i Ryssland vore "gratisvaror" som till exempel vatten i USA:s östra delar, skulle det sannolikt inte uppstå någon konkurrerande kamp, men behöver man verkligen på allvar diskutera detta alternativ?¹²

Så länge Sovjetunionen ännu inte hade förvandlats till ett arbetarnas paradys skulle eliten – som Coser omnämnde som en klass – försöka behålla sin makt. Han konstaterade att härskande klasser aldrig hade gett upp sina privilegier frivilligt, utom i situationer av en faktisk eller hotande revolutionär utveckling.

Henri Rabassière (Heinz Pächter) utvecklade sin kritik från en annan vinkel. Utan att förneka möjligheten av en viss demokratisering av Sovjetunionen så menade han att det fanns eventuella strukturella begränsningar. I motsats till Deutscher och hans tidigare kritiker ansåg Rabassière att han kunde se ett cykliskt mönster av reformer. Han hävdade att det fanns olika delar inom eliten som alla var knutna till speciella befolkningsgrupper, industrisektorer eller kulturintressen. Närhelst en del av byråkratin pläderade för speciella förmåner till en sådan undergrupp, så skulle de centrala planerarna bedöma om de åtgärder som hörde samman med

⁹ Deutscher, *A Reply to Critics*, (1954), på marxists.org.xxx

¹⁰ En (mot Deutscher sympatisk) kommentar till diskussionen mellan Deutscher och Aron finns i Jean Pouillon, "Staline: Catoblépas ou Phénix", *Les Temps Modernes*, IX, 2 1954, s 2233-47.

¹¹ Deutscher, "The Future of Russian Society", *Dissent*, I, 3 (sommar 1954), s 221-34.

¹² Lewis Coser, "But on other terms...", *Dissent*, 1, 3 (sommar 1954), s 234-41.

det gick att förlika med resten av planen. Om så var fallet skulle det leda till ”demokratisering”. Perioder av ”avspänning” och ”spänning” upprepade sig alltså efter varandra:

en ständig cykel av avspänning och spänning skapar fraktioner och tillbakavisar dem, drar till sig nya ledare i administrationens strömvirvel och krossar dem ... Det skiljer sig avsevärt från både demokrati och bonapartism – de två enda alternativ som Deutscher föreställer sig för Sovjetunionen efter ett kort ”återfall” i stalinism.¹³

I och med att de inte uppstod ur verkliga sociala förändringar så motsvarade de olika cyklerna inte heller utrikespolitikens specifika innehåll.

I sin kritik betonade Pierre Tresse frågan om de kriterier som Deutscher använde för att påstå att det sovjetiska systemet var tillräckligt flexibelt för att gradvis övergå till en demokratisk socialism. Vad rättfärdigade Deutschers slutsats att en sådan fredlig omvandling kunde äga rum i Sovjet men inte under kapitalismen?

Båda innehåller bestämda sociala grupperingar som i varierande omfattning är fientliga mot varandra och således genomför motsvarande samhällsliga strider. Kan dessa strider avfärdas och så att säga övervinnas automatiskt om saker och ting bara får ha sin gång? Finns det hinder att övervinna under en sådan omvandling som är större eller mindre i Ryssland än i väst? Vilket system är det mer flexibla och vilket är mer stelbent? Detta är frågor som herr Deutscher måste besvara innan han så bekymmerslöst kan ställa upp möjligheten av en fredlig utveckling från stalinismen.¹⁴

Slutligen ansåg Paul Willen att Deutscher hade dragit sina övergripande slutsatser alltför snabbt och därmed hamnat i villfarelser. Det var naturligtvis inte rätt att se den byråkratiska eliten som ett monolitiskt block. Under perioder av stora spänningar i samhället kunde man givetvis inte utesluta möjligheten att enskilda medlemmar ur eliten kunde byta sida och ansluta sig till massorna, och ge dem den sorts ledare som den allvarliga situationen krävde. Men vad följde egentligen av en sådan tanke? Om man drog slutsatsen att inte hela byråkratin var konsekvent mot reformer, så kunde man väl inte från det dra slutsatsen att byråkratin skulle ta ledningen under demokratiseringsprocessen? Med andra ord verkade Deutscher identifiera sig alltför mycket med eliten, som uppfattades ha goda avsikter, och alltför lite med de förtryckta massorna.¹⁵

Deutscher avslutade debatten med ett genmäle som gav en annan redogörelse för hans teorier,¹⁶ men utan att besvara alla hans kritikers argument. Helt och hållet efter trotskistisk modell betecknade han den sovjetiska byråkratin som en ”jättelik amöba” som inte skaffade sina privilegier genom att äga produktionsmedlen, utan från konsumtionsfären. Elitens maktbas var därför utomordentligt osäker: och privilegiernas vikt – liksom den ihärdighet med vilka dessa skulle försvaras av eliten – var beroende av samhällets övergripande välstånd eller fattigdom. Eftersom Sovjetunionen nu var på väg från den ”primitiva socialistiska ackumuleringen” (ett begrepp som Deutscher verkar ha lånat från Preobrazjenskij)¹⁷ till en normal socialistisk ackumulation så att konsumtionsvarusektorn kunde börja växa kraftigt, så kunde skillnaderna i levnadsstandard mellan eliten och massorna börja minska. Utan att göra en situation av allmänt överflöd till en förutsättning, som Coser hade gjort, så resonerade Deutscher att man borde medge att en sådan utveckling skulle få en utjämnande effekt. Givetvis skulle inkomstfördelningen vara skev även i framtiden, men *mindre* skev än under

¹³ Henri Rabassière, [Heinz Pächter], “And Can There Be Peace?”, *Dissent*, I, 3 (sommar 1954), s 242-7.

¹⁴ Pierre Tresse, “Russia: Method of Analysis”, *Dissent*, I, 4 (höst 1954), s 399-405.

¹⁵ Paul Willen, “What Manner of Change in Russia?”, *Dissent*, II, 1 (vinter 1955), s 71-5.

¹⁶ Deutscher, “[Russia in Transition](#)” (på MIA), *Dissent*, II, 1 (vinter 1955), s 23-39. [Det finns en annan artikel med samma rubrik, publicerad våren 1957 i tidskriften *Universities and Left Review*. Den finns också på MIA: [Russia in Transition – Red](#)]

¹⁷ A Preobrazjenskij, *The New Economics*, Oxford: Clarendon Press, 1965.

stalinismen. Kampen om landets inkomster skulle därmed bli mindre explosiv: ”[Med] tillväxten av landets kaka tenderar konkurrensen om 'delar' verkligen att bli mindre våldsam och mer civiliserad. Delarna kan åtminstone bli 'rättvisa’.”¹⁸

Denna faktor gjorde det möjligt att minska förtrycket och därmed en demokratisering. Det fanns naturligtvis inte något automatiskt samband mellan industrialisering och demokrati, men ett ökat välstånd innebar att de sociala motsättningarna skulle bli mindre intensiva och göra det möjligt för de mäktiga att härska på basis av ett visst samförstånd och tillåta fler medborgerliga rättigheter. Det var på det hela taget inte en historisk slump att de mest varaktiga borgerliga demokratierna fanns i USA och Storbritannien, länder som relativt sett hade högst välstånd. Huruvida den sovjetiska byråkratin skulle anse att de minskade sociala motsättningarna var tillräckliga skäl för att ge upp sina privilegier var något som Deutscher inte kunde slå fast med säkerhet. I vilken mån det skulle gynna reformer hade han också medvetet lämnat som en öppen fråga. Men det faktum att han verkligen ansåg att byråkratin var förmodligen till vissa drastiska reformer kunde inte, som Willen hade påstått, tolkas som en kapitulation för eliten. Deutscher hävdade tvärtom bestämt att ”min huvudsakliga lojalitet – behöver jag säga det? – ligger inte hos byråkraterna ... utan hos de förtryckta, de förföljda och världens vilseledda folk.”¹⁹

Lästips

Ur van der Lindens bok finns på marxistarkiv.se även [Byråkratisk kollektivism: Burnham och Shachtman](#) och [Maoistiska varianter: Holmberg; Bettelheim och hans kritiker](#). Se också bokrecensionerna [Kritiska teorier om Sovjetunionen](#) (av Paul Flewers) och [Teorier om stalinismen](#) (av Paul Le Blanc).

¹⁸ Deutscher, “Russia in Transition”, s 27.

¹⁹ *Ibid*, s 39.